

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 159.97:996.3:997

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.1>

Благий Володимир Михайлович,
аспірант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0009-0004-8371-5112
blahyi.volodymyr@chnu.edu.ua

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПІД ЧАС АГРЕСІЇ ТА ВОЄННИХ ДІЙ: РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ТА ПСЕВДОРЕЛІГІЙНИХ ЧИННИКІВ

У статті досліджується, яким чином релігійні та псевдорелігійні чинники формують психоемоційний стан в умовах агресії та воєнних дій. Аналіз охоплює роль релігійних переконань і психологічних механізмів у сприйнятті й реагуванні на стрес, спричинений конфліктами. Також розглянуто вплив релігійних інституцій і доктрин на психіку та мораль. Особливу увагу приділено застосуванню псевдорелігійних ідей та маніпуляцій для психологічного впливу в контексті політичних і соціальних конфліктів. Отримані висновки є важливими для поглибленого розуміння психологічних аспектів впливу релігійних і псевдорелігійних чинників на психоемоційний стан учасників конфліктів і можуть бути використані для розроблення дієвих психологічних підходів до зміцнення міжконфесійної та міжетнічної злагоди у кризових ситуаціях.

Проаналізовано роль релігійних переконань у подоланні стресу й адаптації до травматичних подій, а також деструктивний вплив псевдорелігійних ідеологій і маніпуляцій на психіку в умовах конфлікту. Особливу увагу приділено розгляду способів використання релігійних почуттів для розпалювання ворожнечі та виправдання насильства.

У статті досліджено багатогранний вплив релігійних інституцій та доктрин на формування психіки та моральних цінностей особистості. Проаналізовано способи, за допомогою яких релігійні організації транслюють світоглядні настанови, етичні норми та моделі поведінки, впливають на когнітивні процеси, емоційну сферу та моральний розвиток індивіда. Розглянуто як позитивні аспекти цього впливу, як-от формування спільноти, підтримка соціальної згуртованості та надання етичних орієнтирів, так і потенційні негативні наслідки, пов'язані з догматизмом, нетерпимістю та маніпуляцією свідомістю. Особливу увагу приділено аналізу психологічних механізмів засвоєння релігійних ідей та їх відображення на моральних судженнях і вчинках віруючих. Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузі психології релігії, соціології, філософії та теології, а також для всіх, хто цікавиться питаннями духовного розвитку та впливу соціальних інститутів на особистість.

Ключові слова: релігійні чинники, агресія, релігійні практики, стрес, конфлікт, емоції, психологічна підтримка, маніпуляція.

Blahyi Volodymyr,
Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Cultural Studies
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/0009-0004-8371-5112
blahyi.volodymyr@chnu.edu.ua

PSYCHO-EMOTIONAL STATE DURING AGGRESSION AND MILITARY ACTIONS: THE ROLE OF RELIGIOUS AND PSEUDO-RELIGIOUS FACTORS

This article examines how religious and pseudo-religious factors shape the psycho-emotional state in conditions of aggression and military action. The analysis covers the role of religious beliefs and psychological mechanisms in the perception and response to stress caused by conflicts. The impact of religious institutions and doctrines on the psyche and morality is also considered. Special attention is paid to the use of pseudo-religious ideas and manipulations for

psychological influence in the context of political and social conflicts. The conclusions obtained are important for a deeper understanding of the psychological aspects of the impact of religious and pseudo-religious factors on the psycho-emotional state of conflict participants and can be used to develop effective psychological approaches to strengthening interfaith and interethnic harmony in crisis situations.

The role of religious beliefs in overcoming stress and adapting to traumatic events is analyzed, as well as the destructive impact of pseudo-religious ideologies and manipulations on the psyche in conflict situations. Special attention is paid to the consideration of ways of using religious feelings to incite hostility and justify violence.

The article examines the multifaceted influence of religious institutions and doctrines on the formation of the psyche and moral values of the individual. The ways in which religious organizations transmit certain worldviews, ethical norms and models of behavior, influencing cognitive processes, the emotional sphere and moral development of the individual are analyzed. Both positive aspects of this influence, such as community formation, maintaining social cohesion and providing ethical guidelines, and potential negative consequences associated with dogmatism, intolerance and manipulation of consciousness are considered. Special attention is paid to the analysis of psychological mechanisms of assimilation of religious ideas and their reflection on moral judgments and actions of believers. The results of the study may be useful for specialists in the field of psychology of religion, sociology, philosophy and theology, as well as for all those interested in issues of spiritual development and the influence of social institutions on the personality.

Key words: religious factors, aggression, religious practices, stress, conflict, emotions, psychological support, manipulation.

Вступ. З наукового погляду релігійні та псевдорелігійні вірування відіграють фундаментальну роль в історичному розвитку людства, детермінують соціальні структури, культурні парадигми та політичні процеси. Особливої актуальності набуває дослідження їхнього впливу в контексті воєнних конфліктів і агресії, де релігія, а також її девіантні форми, нерідко використовуються як засоби соціальної інженерії, контролю над масами та водночас як джерело ілюзорної когнітивної узгодженості, цілепокладання і емоційної підтримки для осіб, які переживають кризу. Проте емпіричні дані щодо специфічного впливу релігійних і псевдорелігійних переконань на психоемоційний стан індивіда, безпосередньо залученого в епіцентр агресивних дій і воєнних подій, залишаються не досить систематизованими. У зв'язку із цим дане наукове дослідження спрямоване на комплексний аналіз релігійних і псевдорелігійних чинників, що зумовлюють формування психоемоційного стану особистості в екстремальних умовах воєнної реальності.

Системне дослідження складних кореляційних зв'язків між релігійною свідомістю та практиками віросповідання, зокрема й функціонування релігійних інститутів (церков, сект, громад) і здійснюваних ними ритуальних практик, є не лише значущою науковою проблемою. Отримані результати можуть слугувати емпіричною базою для розроблення обґрунтованих державних стратегій, спрямованих на оптимізацію міжконфесійних відносин і зміцнення

соціальної когезії. Однак наукова цінність і практична значущість такого аналізу, а також розроблення інноваційних евристичних підходів, що виходять за межі традиційних теоретичних рамок, прямо залежать від глибини, комплексності та методологічної строгості дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні впливу релігійних чинників на психоемоційний стан осіб в умовах агресії і воєнних дій. Через аналіз релігійних переконань, обрядів, психологічних механізмів і діяльності релігійних організацій стаття спрямована на розкриття впливу релігії на сприйняття та реакцію людей на стресові ситуації, пов'язані з конфліктами та війнами. Окрім того, мета полягає в розкритті психологічних механізмів застосування ідеологій у політичних і соціальних конфліктах.

Ступінь наукової розробки теми. З наукового погляду наявний корпус літератури підтверджує потенційно позитивний вплив релігійності та духовності на ментальне здоров'я індивіда, що проявляється в підвищенні рівня суб'єктивного благополуччя, оптимізму та відчуття екзистенційного сенсу. Проте наукове співтовариство також визнає амбівалентність впливу релігії на психіку. Зокрема встановлено, що особи з ригідними релігійними переконаннями або ті, що є членами деструктивних релігійних об'єднань, виявляють підвищену вразливість до розвитку різноманітних психічних патологій, зокрема й психотичних розладів і депресії.

Для аналізу складного феномену війни та миру в сучасній науковій думці доцільно застосувати міждисциплінарний підхід, що інтегрує положення соціології, політичної філософії, філософії історії та теорії комунікації. Теоретична рамка дослідження спиратиметься на кілька ключових підходів, представлених у працях провідних науковців. Соціологічний підхід (І. Павленко): акцентує на соціальних акторах як творцях соціальної реальності війни та миру (Павленко, 2015, с. 115). Аналізує їхній світогляд, мотивації та поведінку, а також роль соціальних інститутів у формуванні норм і практик у цій сфері (теорія соціальної дії М. Вебера, теорія соціальних інститутів Е. Дюркгейма). Філософсько-концептуальний аналіз (Н. Макаренко): здійснює історико-філософську реконструкцію розуміння війни в історії політичної думки (Фукідід, Н. Макіавеллі, К. фон Клаузевіц). Досліджує онтологічні, епістемологічні й аксіологічні виміри війни та її зв'язок із миром, справедливістю, владою (Макаренко).

Теорія віртуалізації війни (В. Корабльова): розглядає війну як соціокультурний феномен, трансформований інформаційними технологіями та медіа (Корабльова, 2012, с. 150). Аналізує віртуалізацію війни, зміщення акценту на медійну ефектність і амбівалентність сучасної війни (теорія симулякрів Ж. Бодріяра). Теорія інформаційних війн (Т. Бондар): фокусується на інформаційних війнах як специфічному соціальному конфлікті у віртуальному та медійному просторах (Бондар, 2017, с. 13). Досліджує маніпулятивні прийоми та стратегії (теорія аргументації, критичне мислення). Етико-політичний аналіз (Р. Додонов): зосереджується на морально-етичних і політичних аспектах війни, проблемах вини та відповідальності (Додонов, 2017, с. 24). Аналізує відмінності у сприйнятті конфлікту та необхідність духовного відродження (теорії соціальної справедливості Дж. Ролза, етика відповідальності Г. Йонаса).

Застосування цих підходів у комплексі забезпечує всебічний аналіз феномену війни та миру в сучасній науці.

Різноманітні аспекти воєнних конфліктів є предметом інтенсивного наукового аналізу. Зокрема, сучасні «гібридні війни» розглядаються як стратегії, спрямовані на дестабілізацію військово-політичної системи противника

шляхом застосування інформаційного тиску та маніпуляції суспільною свідомістю. В Україні значний обсяг наукових публікацій присвячено дослідженню феномену гібридної війни, серед яких колективна монографія «Світова гібридна війна: український фронт», а також індивідуальні монографії «Теорія війни і миру. Геофілософія Європи» та «Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії».

Науковці не лише інтегрують результати досліджень із різних галузей знань, але й розробляють нові теоретичні парадигми для формування ефективних стратегій безпеки. Особливою науковою значущістю набуває аналіз релігійних дискурсів у контексті проблем війни та миру, що зумовлено зростанням їхньої ролі в сучасному глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу. В Україні, де, за статистичними даними, більшість громадян ідентифікують себе як християни, спостерігається розмаїття їхньої належності до різних течій цієї віри. Протягом багатовікової історії християнська церква сформулювала кілька підходів до розуміння війни, серед яких два й досі залишаються дискусійними й актуальними.

Перший підхід ґрунтується на фундаментальній заповіді «Не вбивай», наголошуючи на першочерговості любові до ближнього в усіх міжособистісних відносинах. Із цієї перспективи для християнина неприпустимою є участь у війні, володіння зброєю чи військова служба, оскільки це суперечить основному принципу ненасильства.

Друга позиція пов'язана з богословською концепцією «справедливої війни», яка допускає можливість застосування воєнної сили за визначених обставин. У цьому контексті смерть ворогів під час справедливої війни не розглядається як порушення заповіді «Не вбивай». Прихильники цієї концепції стверджують: «Боже благословення може супроводжувати праведну війну, оскільки у світі завжди існують сили, що загрожують миру, і тому його збереження іноді вимагає військового втручання» (Моїсеєнко, 2018, с. 549).

Згідно із християнським богослов'ям, першоджерелом воєн у земному світі є гріхопадіння людини, яке розглядається як своєрідне Боже попущення або наслідок віддалення від божественної гармонії. У цій перспективі збройні конфлікти на землі сприймаються як

віддзеркалення глибинної духовної боротьби, що розгортається в невидимих небесних сферах. Прикметно, що попри спільну основу у Святому Письмі, різні християнські церкви демонструють різноманітні підходи до практичного втілення цих принципів у своїй політиці та ставленні до воєнних протистоянь (Головков, 2014).

Хоча церква вважає війну злом, вона виправдовує «справедливу війну» або «вимушену», якщо це відбувається в оборону ближнього або для відновлення справедливості. Вона посиляється на слова Христа: «Немає більшої любові, ніж та, яка виявляється в тому, що хто покладе своє життя за своїх друзів» (Ів. 15:13) і «Усі, хто ухопить меч, від меча загинуть» (Мт. 26:52). Моральна правда вимірюється на основі принципів любові до ближнього, свого народу та Батьківщини, розуміння потреб інших народів, а також твердження того, що неможливо служити моральними засобами для блага свого народу (Моїсеєнко, 2018, с. 551).

У християнському уявленні мир є обітванням Божим, що відкриває сенс історії людства і розпочинає втілення в Ісусі Христі. Мир розглядається як дар від Бога, а біблійне розуміння його значно ширше, ніж політичне. Це включає мир між людиною та Богом, між самою собою та між людьми, які взаємопов'язані (Ів. 14:27; 16:33; Рим. 15:13; Гал. 5:22).

З наукової теологічної перспективи, Старий Завіт репрезентує концепцію миру як есхатологічної мети історії, що є результатом синергійної взаємодії божественної волі та зусиль людства, спрямованих на встановлення гармонії на землі. Мир розглядається як наслідок справедливості та відновлення єдності між Богом і обраним ним народом.

Натомість Новий Завіт інтерпретує мир як безкорисливий дар Божої любові, що корелює з есхатологічним спасінням. Мир, що ґрунтується на Божій благодаті, є визначальною характеристикою життя Церкви як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірах. Однак науковий аналіз новозавітних текстів підкреслює, що збереження та культивування цього дару залежить від активних зусиль людини. Церква несе етичну відповідальність за підтримку та зміцнення миру, а миротворча діяльність є імперативом для Церкви Христової. З наукової перспективи, католицька та православна теології

демонструють значну конвергенцію у трактуванні концепцій війни та миру. В обох релігійних системах війна артикулюється як деструктивне явище, що суперечить фундаментальній цінності миру як необхідної умови для сталого людського існування. Застосування військової сили кваліфікується як морально небажаний, але потенційно неминучий захід, легітимність якого обмежується екстремальними обставинами. Християнський етос, що ґрунтується на принципах божественного імперативу миру та гармонії між людськими спільнотами, сприяє ідеї пріоритетності ненасильницьких методів урегулювання конфліктів.

Водночас аналіз доктринальних положень католицизму та православ'я виявляє визнання можливості застосування воєнної сили за чітко окреслених умов. Однак таке застосування підлягає суворим етичним обмеженням, що корелюють із принципами *jus in bello* міжнародного публічного права, які регулюють справедливість ведення війни. Обидві релігійні традиції виявляють підтримку положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, спрямованих на забезпечення міжнародного миру та безпеки (Макаренко, 2024).

Проте у практичній діяльності політичні інтереси та геополітичні чинники впливають на дії та політику церков. Деякі групи християн ставляться до пацифізму принципово, особливо ті, чиї церкви не взаємодіють із державою, як-от квакери, баптисти, меноніти, адвентисти сьомого дня, а також деякі православні старообрядці. У минулому, у реформаційні часи, протиставлення кровопролитним релігійним конфліктам виявилось мирним крилом анабаптистів, які відкинули участь християнина не лише у війні, але й у політичному житті взагалі. Під час воєнного конфлікту в Україні саме протестантські церкви проявили себе найактивніше в миротворчій діяльності, надаючи гуманітарну допомогу постраждалим від війни.

Отже, аналіз і розгляд релігійних дискурсів щодо проблем війни і миру має ключове значення для формування стратегій безпеки, розуміння дій і прогнозування геополітичної ситуації у світі. Оскільки використання релігійних концепцій для підтримки політичних і воєнних доктрин сучасних держав стало поширеною практикою.

З наукового погляду аналіз думок про війну і мир у різних християнських деномінаціях виявляє значну кількість точок дотику. Стосовно філософських аспектів війни, зокрема колізії між етичним імперативом «не вбивай» і громадянським обов'язком участі у воєнних конфліктах на вимогу держави, доктринальні підходи Католицької та Православної церков переважно схиляються до концепції «справедливої війни». У свою чергу, сучасні пацифістські тенденції знаходять своє відображення в можливості проходження альтернативної цивільної служби, а також активізації благодійної та миротворчої діяльності як соціально схвальних форм громадянської позиції (Додонов, 2017, с. 28).

З наукової перспективи, філософія миру артикулює збереження миру як етичний імператив для кожної особистості, особливо для прихильників християнського віровчення. Миротворча діяльність інтерпретується як активна боротьба за збереження людського життя. Проте, незважаючи на наявність спільних фундаментальних принципів у ставленні до питань війни та миру, політичні стратегії різних церковних інституцій демонструють варіативність, що зумовлено передусім політичними контекстами, історично сформованими зв'язками та культурною спадщиною. Водночас науковий аналіз підкреслює необхідність для церков усвідомлювати, що їхня довгострокова життєздатність залежить від здатності поєднувати шанобливе ставлення до власної традиції зі спрямованістю на майбутній розвиток, цінуючи історичну спадщину та водночас виходячи за її межі у відповідь на сучасні виклики.

Релігійні переконання можуть мати подвійний вплив на психоемоційний стан людей в умовах війни й агресії. З одного боку, віра часто стає джерелом психологічної підтримки, надаючи надію, сенс життя та відчуття контролю. Релігійні практики та спільноти забезпечують соціальну підтримку та моральні орієнтири, допомагають справлятися зі стресом і зберігати людяність. З іншого боку, псевдорелігійні ідеології можуть мати руйнівний вплив. Вони використовуються для маніпуляції свідомістю, виправдання насильства, дегуманізації ворога та призводять до глибокої психологічної травматизації учасників конфлікту.

Релігійні інституції та їхні доктрини також відіграють складну роль. Вони можуть бути

силами миру та гуманітарної допомоги, але водночас ставати інструментами політичної боротьби, підтримуючи агресію та розпалюючи ворожнечу. Вплив релігійних і псевдорелігійних чинників може мати довготривалі психологічні наслідки для тих, хто пережив війну. Водночас для багатьох віра залишається важливим ресурсом для зцілення та відновлення. Узагальнюючи, релігія в умовах війни може бути як джерелом сили та підтримки, так і інструментом маніпуляції та насильства. Її вплив залежить від конкретних переконань, дій релігійних інституцій та індивідуального досвіду людини.

Висновки. Церква дотепер має високу позицію щодо рівня довіри серед суспільних і політичних інститутів. Хоча рівень морального авторитету Церкви нижчий, ніж рівень довіри до неї, проте він зростає, особливо в Південному та Східному регіонах. Збільшується кількість осіб, які позитивно оцінюють роль Церкви в суспільстві порівняно з попередніми роками. Але ставлення до моральності священнослужителів залишається критичним. Менше чверті опитаних вірять, що більшість священнослужителів є глибоко моральними та духовними особами.

Після початку повномасштабної російської агресії проти України зросла кількість громадян, які вважають себе віруючими. Є регіональні відмінності в усіх аспектах релігійного та конфесійно-церковного самовизначення громадян, але зменшується різниця між регіонами. Традиційно релігійність вища серед старших вікових груп, але спостерігається зростання кількості віруючих серед молодших вікових груп.

Декларування належності до релігійної організації не завжди означає ідентифікацію себе як віруючого і може бути пов'язане із соціокультурною або етнічною ідентичністю. Віруючість має менше значення для громадян, ніж громадянська та локальна ідентичність.

Дослідження показало складний та багатогранний вплив релігійних і псевдорелігійних чинників на психоемоційний стан особистості в умовах агресії та воєнних дій. Релігійні переконання можуть бути важливим джерелом психологічної підтримки, соціальної згуртованості та моральних орієнтирів, допомагати людям справлятися зі стресом і травмою. Однак

псевдорелігійні ідеології можуть використовуватися для маніпуляції свідомістю, виправдання насильства та дегуманізації ворога, що призводить до ескалації конфліктів і глибоких психологічних наслідків.

Розуміння ролі релігійних і псевдорелігійних чинників у формуванні психоемоційного стану в умовах війни є важливим для розроблення ефективних стратегій психологічної допомоги постраждалим, запобігання

конфліктам і сприяння міжконфесійній і міжетнічній гармонії. Подальші дослідження в цій галузі можуть бути спрямовані на вивчення конкретних механізмів впливу різних релігійних і псевдорелігійних ідеологій на психологічний стан різних груп населення, а також на розроблення практичних рекомендацій для психологів, соціальних працівників і релігійних лідерів, які працюють у зонах конфліктів та з їхніми наслідками.

Список використаних джерел:

- Балух, В. (2003). Релігійні процеси як чинник формування духовності народу. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Збірник наукових праць. Філософія*. Чернівці. Вип. 163–164. С. 11–12.
- Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві (2021). Монографія. Вінниця. 352 с.
- Бондар, Т. (2017). Софістика в інформаційних війнах. *ФіП. Філософія*. № 1. С. 12–19.
- Брам, Е. Роль релігії під час війни та конфлікту. URL: <https://www.beyondintractability.org/essay/religion-and-conflict>
- Гібридна війна: in verbo et in praxi (2017). Монографія / за заг. ред. проф. Р. Додонова. Вінниця. 412 с.
- Головков, А. Формування соціальної доктрини у Православній церкві. URL: <http://www.katedral.org.ua/news/270.html>
- Єленський, В. (2009). Лекція в Українському католицькому університеті 23 вересня 2009 р. URL: <http://credo.pro/2009/10/6356>
- Колодний, А. (2005). Україна в її релігійних виявах: Монографія. Львів. 336 с.
- Корабльова, В. (2012). Сучасна війна: віртуальна гра чи травма реального? *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 51. С. 149–156.
- Макаренко, Н. Філософсько-концептуальний вимір категорії «війна» в історії філософсько-політичної думки. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/Makarenko.pdf>
- Моїсєєнко, Л. (2018). Проблеми війни та миру в трактуванні християнських конфесій. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів. Вип. 28. Ч. 2. С. 545–565.
- Павленко, І. (2015). Світоглядні характеристики суб'єктів миру та війни. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. № 60. С. 114–126.

References:

- Balukh, V. (2003). Relihiini protsesy yak chynnyk formuvannia dukhovnosti narodu [Religious processes as a starting point for the formation of the spirituality of the people]. *Naukovyi visnyk ChNU. Zbirnyk naukovykh prats. Filosofiia. Chernivtsi*. Vyp. 163–164. S. 11–12. [in Ukrainian].
- Bezpeka, relihiia, tserkva v suchasnomu suspilstvi (2021) [Security, religion, church in modern society]. Monohrafiia. Vinnytsia. 352 s. [in Ukrainian].
- Bondar, T. (2017). Sofistyka v informatsiinykh viinakh [Sophistication in information crimes]. *FiP. Filosofiia*. № 1. S. 12–19. [in Ukrainian].
- Bram, E. Rol relihii pid chas viiny ta konfliktu [The role of religion during war and conflict]. Retrieved from: <https://www.beyondintractability.org/essay/religion-and-conflict> [in Ukrainian].
- Hibrydna viina: in verbo et in praxi (2017). [Hybrid warfare: in verbo et in praxi]. Monohrafiia / za zah. red. prof. R. Dodonova. Vinnytsia. 412 s. [in Ukrainian].
- Holovkov, A. Formuvannia sotsialnoi doktryny v Pravoslavni Tserkvi [Formation of social doctrine in the Orthodox Church]. Retrieved from: <http://www.katedral.org.ua/news/270.html> [in Ukrainian].
- Yelenskyi, V. (2009). Lektsiia v Ukrainському Katolytskomu Universyteti 23 veresnia 2009 roku [Lecture at the Ukrainian Catholic University on September 23, 2009]. Retrieved from: <http://credo.pro/2009/10/6356> [in Ukrainian].
- Kolodnyi, A. (2005). Ukraina v yii relihiinykh vyjavakh [Ukraine in its religious manifestations]. Monohrafiia. Lviv. 336 s. [in Ukrainian].
- Korablova, V. (2012). Suchasna viina: virtualna hra chy travma realnoho? [Modern war: virtual game or real trauma?]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. № 51. S. 149–156. [in Ukrainian].

Makarenko, N. Filosofsko-kontseptualnyi vymir katehorii «viina» v istorii filosofsko-politychnoi dumky [The philosophical and conceptual dimension of the category “war” in the history of philosophical and political thought]. Retrieved from: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/.Makarenko.pdf> [in Ukrainian].

Moisieienko, L (2018). Problemy viiny ta myru v traktuvanni khrystyianskykh konfesii [Problems of war and peace in the interpretation of Christian denominations]. *Istoriia religii v Ukraini: nauk. shchorichn.* Lviv. Vyp. 28. Ch. 2. S. 545–565. [in Ukrainian].

Pavlenko, I. (2015). Svitohliadni kharakterystyky subiektiv myru ta viiny [The light-seeking characteristics of the subjects of the world and sin]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. 2015. № 60. S. 114–126. [in Ukrainian].